

THE PEDAGOGY OF MEMORY AND HISTORY. REFLECTIONS ON THE ROMANIAN GULAG

**Dumitru-Cătălin Rogojanu, PhD, Postdoc Researcher, "Petru Maior"
University of Târgu-Mureș**

Abstract: On the Romanian communist prison environment we can state that the physical and psychical suffering to which the detainees have been subjected is in most cases told or confessed, but in some cases this triggers in their mind a state of mental discomfort and repulsion towards the tragic events.

Through the current study we bring into discussion just the ethical role of these confessions on the Romanian Gulag in the process of condemning communism and of transition towards democracy in Romania; what are the means and directions through which memory and traumatic history can reflect not just a story about the past, but can also have an important impact in what we call „pedagogy of memory and history”.

Thus, the assumed memory of the suffering in the Romanian communist concentration space can represent for the future generations lessons on a brutalized past, that must not repeat itself again.

Keywords: pedagogy of memory and history, condemnation of communism, Romanian Gulag, the ethics of memory, juridical history

Condamnarea comunismului din România trebuie realizată nu doar la nivel politic, declarativ cum s-a procedat în anul 2006, ci printr-o serie de măsuri de natură etico-morale ce ar putea cu adevărat să determine „purificarea” de aceea „stafie a comunismului”, ca să-i cităm pe Karl Marx și Frederich Engels. A condamna comunismul înseamnă neapărat a ni-l asuma, deoarece acest proces a avut o dimensiune politică, dar nu una istorico-morală și nici justițiară.

Asumarea crimelor ce au avut loc în spațiul concentraționar comunist românesc, reprezintă nu doar pentru torționari, ci și pentru populația românească într-o continuă tranziție spre democrație un gest de *conștientizare, responsabilitate* și „ruperea” de „trecutul care nu trece”, cum ar spune Henry Rousso.

Deși cum realistic a afirmat președintele Traian Băsescu că „regimul comunist din România a fost ilegal și criminal”¹, totuși prea puține măsuri au fost luate pentru ai pedepsi pe cei care au fost „uneltele” aparatului represiv. Discursul președintelui a sintetizat practic analizele ce apar în Raportul Final-Tismăneanu² și care au fost făcute publice și publicate sub forma unei cărți la editura Humanitas în anul 2007.

Iată cum se concluzionează în Raport „despărțirea” și dezaprobarea față de vechiul regim : „Condamnarea comunismului este astăzi, mai mult ca oricând, o *obligație morală, intelectuală, politică și socială*. Statul român democratic și pluralist poate și trebuie să o facă.

¹Traian Băsescu, „Un regim ilegal și criminal” in *Revista* 22, 22.12.2006. Disponibil la <http://www.revista22.ro/un-regim-ilegitim-si-criminal-3318.html> Accesat: 1 noiembrie 2014.

² *Raport Final, Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România*, București: 2006. Disponibil la http://www.presidency.ro/static/ordine/RAPORT_FINAL_CPADCR.pdf Accesat: 2 noiembrie 2014. Președintele Comisiei a fost numit politologul Vladimir Tismăneanu iar ca și membri au făcut parte: Sorin Alexandrescu, Mihnea Berindei, Constantin Ticu Dumitrescu, Radu Filipescu, Virgil Ierunca, Sorin Ilieșiu, Gail Kligman, Monica Lovinescu, Nicolae Manolescu, Marius Oprea, H.-R. Patapievici, Dragoș Petrescu, Andrei Pippidi, Romulus Rusan, Levente Salat, Stelian Tănase, Cristian Vasile, Alexandru Zub.

Tot astfel, cunoașterea acestor pagini întunecate și triste de istorie românească a secolului douăzeci *este indispensabilă pentru noile generații* care au dreptul să știe în ce lume au trăit părinții lor. *Viitorul României depinde de asumarea trecutului ei*, deci de condamnarea regimului comunist ca inamic al speciei umane. A nu o face, astăzi, aici și acum, ne va împovăra pe veci cu *vina complicității*, fie și prin tăcere, cu Răul totalitar. Nu se pune nicicum problema culpabilizării colective. *Ceea ce contează este să învățăm din acest atroce trecut*, să înțelegem cum a fost posibil acest experiment și să ne despărțim de el cu compasiune pentru victime și cu durere.”³

În acest citat apare un element fundamental în condamnarea comunismului, „obligăția morală”, care trebuie să existe, pe lângă disputele intelectuale, politice sau dimensiunea socială a contestării acestui regim. Tocmai aceea *eticizare a memoriei*⁴ sau *eticizare a neuitării*⁵ trebuie adusă în dezbaterile academice, televizate sau de altă natură. Este necesară existența unei *apăsări etice*, care să schimbe abordarea condamnării comunismului, atât prin latura sa represivă, cât și prin urmele politice, sociale, economice și morale negative pe care le-a lăsat.

În plus, această *jenă etică* de asumare a trecutului ar trebui să vină din partea elitei politice, dacă putem să o numim așa, a intelectualității românești de după 1989 și în cele din urmă este necesară transpunerea sa la nivelul conștiinței tuturor românilor. Într-adevăr, „vina complicității” ar trebui să nu mai existe, pentru că doar așa, ca și popor putem să nu trăim pătat în prezent și viitor.

Un rol important în depășirea acestei „complicități” cu trecutul comunist îl are memoria și funcția sa *pedagogică*: de a nu mai repeta greșelile anterioare și în viitor, sau cum ar spune filosoful american George Santayana „cei ce nu-și pot aminti trecutul, sunt condamnați să-l repete”. Amintirea comunismului se identifică cu *memoria obligată*⁶ a victimelor care au depus mărturie despre infernul carceral în care au suferit, sub forma de lucrări memorialistice sau interviuri de istorie orală. Așadar, *pedagogia istoriei comunismului românesc* nu este suficientă într-o analiză echilibrată, ci se impune a se realiza „un balans între etică și istorie”⁷, sau mai spus între etică, memorie și istorie.

Natura etică a condamnării comunismului, intră în ceea istoricul Radosav referindu-se la Holocaust, numește printr-o expresie diplomatică din limba latină medievală *damnatio memoriae*, ceea ce înseamnă blamarea unui eveniment istoric, sau a unei personalități prin intermediul amintirii.⁸ Dimensiunea istorică a dezaprobării brutalităților efectuate de reprezentanții sistemului represiv comunist trebuie să fie „reconstitutivă, de re-prezentare în ultimă instanță, care se poate cuprinde în expresia latină de *commendatio memoriae*, adică de

³ *Ibid.*, pp. 19-20.

⁴ Pentru o analiză conceptuală a *eticii memoriei* se poate consulta lucrarea scrisă de Avishai Margalit, *Ethics of Memory*, Cambridge: Harvard University Press, 2002.

⁵ Monica Lovinescu, *Etica neuitării. Eseuri politico-istorice*, Antologie și prefață de Vladimir Tismaneanu, Humanitas, București: 2008.

⁶ Vezi capitolul 2-Memoria exersată: uzuri și abuzuri la Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*. Traducerea de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik, Timișoara: Amarcord, 2001.

⁷ Doru Radosav, “Holocaustul între istorie și memorie. Câteva considerații” în *Anuarul de Istorie Orală (AIO)*, vol. 7, 2006, p. 5. Disponibil la <http://dspace.bcuculuj.ro/bitstream/123456789/25526/1/Radosav%20Doru-Holocaustul%20intre%20istorie-2006.pdf> Accesat : 2 noiembrie: 2014.

⁸ *Ibid.* pp.5-6.

recomandat memoriei, ne-uitării, amintirii și re-amintirii”.⁹ Efectele memoriei într-un proces veritabil al comunismului ar trebui să fie *moralizatoare* pentru cei care au susținut sistemul comunist și *eliberatoare* de suferință pentru cei care au fost supuși la traume fizice și psihice. De aceea, tranziția spre democrație și asumarea unei *istorii și memorii democratice*¹⁰ a comunismului românesc este condiția de bază spre alinierea la standardele occidentale.

Prin memorie democratică, se înțelege o *memorie umană, naturală*, care să nu mai fie ocultată de motivațiile istorice, o memorie lămuritoare și împărtășită.¹¹ O memorie democratică înseamnă în primul rând o memorie neoficială, maleabilă care să nu mai fie supusă scrierilor istorice oficiale, impregnante de ideologie și putere. Ideologizarea istoriei de către comunism se plasează evident într-o dispută cu memoria care tinde spre verosimilitate, dar există un conflict între „drept” și „putere”, între „adevăr” și „putere”, între „memorie” și „scrisul istoric”, între adevăr și falsificare (omisiune).¹²

Revoluția română din 1989 nu a reușit să spargă vechile canoane ale scrisului istoric, iar delegitimarea comunismului s-a realizat tot prin canale oficiale, memoria fiind practic „cenzurată” și „înăbușită”.¹³ Astfel, *infuzia de memorie*, sau acest „travaliu al memoriei” sintagmă utilizată de Freud, a însemnat o delegitimare a istoriei oficiale contrafăcută și manipulată.¹⁴

Refuzul de accepta comunismul cu toate nuanțele sale negative a evidențiat o nedumerire sau o tendință de al plasa în istorie și de a nu-i oferi posibilitatea de a intra în memorie cum s-a întâmplat în cazul Holocaustului. Ieșirea din istoria documentului, a puterii și intrarea în memoria vie, sensibilă și verosimilă, ne oferă un alt tip de condamnare a comunismului, una alternativă ce pune accent mai mult pe elementele etice, decât pe cele politice, partinice. Doar memoria, poate să întrețină un raport autentic cu trecutul¹⁵ și numai printr-o poveste a celor care li s-a interzis să vorbească se poate realiza o condamnare transparentă a regimului comunist.

Totuși, istoria și memoria se află într-o relație interdependentă, în așa fel încât memoria se constituie în obiectul de cercetare al istoriei, iar istoria oferă acesteia fapte și evenimente istorice ce vor fi mai apoi adunate.¹⁶ Prin acest balans istorie/memorie, sau memorie/istorie creează unele dificultăți mai mult în ceea ce privește memoria, iar mulți specialiști au depus eforturi în delimitarea domeniului istorie de cel al memoriei.¹⁷ Este cazul, cunoscutului istoric francez Henry Rousso care a făcut din memorie unul dintre direcțiile sale de cercetare fundamentale.¹⁸ Pentru acesta “memoria se înscrie în registrul identității, ea

⁹ *Ibid.* p. 6.

¹⁰ Vezi pe larg studiul lui Jean-Charles Szurek “Pentru o memorie democratică a trecuturilor traumatizante” în *Istoria Recentă în Europa. Obiecte de Studiu, Surse, Metode*. Lucrările simpozionului internațional organizat de Colegiul Noua Europă, București: Colegiul Noua Europă, 2002, pp. 52-75.

¹¹ *Ibid.*, p. 57.

¹² Doru Radosav, „Rezistența anticomunistă armată din România între istorie și memorie” în Ruxandra Cesereanu, *Comunism și presiune în România : istoria tematică a unui fratricid național*, Iași: Polirom 2006, p. 87.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Idem, *Holocaustul ...*, p. 18.

¹⁶ Iulia Pop, *Memorie și suferință. Considerații asupra literaturii memorialistice a universului concentraționar comunist*, Cluj-Napoca: Argonaut, 2011, p. 21.

¹⁷ Jean-Charles Szurek, *op.cit.*, pp.54-55.

¹⁸ *Ibid.* p. 54.

vehiculează afectul. Ea tinde să reconstituie un trecut ideal sau diabolizat. Ea poate comprima sau dilata timpul și ignora orice formă de cronologie, cel puțin rațională”¹⁹ Desigur, memoria înseamnă identitate, dar mai semnifică și conștiință, acest lucru se identifică cu trăirea, de fapt omul trăiește atât timp cât își amintește.²⁰

Amintirile pot fi dureroase, traumatice, cum sunt cele ale foștilor deținuți care au trecut prin gulagul românesc, dar ele nu pot fi uitate, pentru că uitarea reprezintă automat pierderea identității de sine și a conștiinței apartenenței la o istorie și memorie comună. Uitarea reprezintă distrugerea unei părți a sufletului: dacă comunismul a confiscat “istoria”, el nu poate să suprime memoria, întrucât aceasta este dinamică și revelatoare.

Această împărtășire a experiențelor traumatice capătă dintr-un unghi freudian un efect terapeutic, însă cel care povestește este supus unei presiuni psihice duble: din exterior-prin reamintirea și reactualizarea evenimentului și din interior prin faptul că trauma este retrăită.²¹ În cazul amintirilor foștilor deținuți ai universal carceral din România comunistă, sau memoriilor și mărturiilor unor partizani anticomuniști din munți, se produce o direcționare și manipulare a lor de către putere.²² Această manieră de control și manipulare se reflectă în maniera în care *mărturia*, sau *mărturisirea*, devine *depoziție*, sau altfel spus aceste amintiri devin “povești spuse, respuse și nespuse”²³.

Amintirile foștilor deținuți din gulagul românesc trebuie analizate cu mare atenție de istorici și de reprezentanții justiției, întrucât acestea se situează între aceea *eticizare a memoriei* și *juridicalizare a istoriei* (*juridicizare a istoriei*).²⁴ „*Juridicalizarea trecutului*”²⁵, prin depozițiile unor deținuți contra foștilor lor torționari, cum este cazul lui Alexandru Vișinescu, documente și mărturii strânse de Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoriei Exilului Românesc în vederea instrumentarizării și desfășurării procesului său penal, este benefică; dar trebuie spus că aceste depoziții au și o funcție morală, de *eticizare a memoriei*.

Desigur, că torționarii comuniști care au mai rămas în viață, trebuie să răspundă pentru faptele lor în fața justiției, însă memoriile lor, trebuie să determine un sentiment de vinovăție și rușine, iar pe de altă parte, este necesar ca amintirile acestora să devină: „memoria magistra vitae”. Efectele pedagogice ale memoriei sunt mai importante decât efectele juridice ale depozițiilor pentru că memoria nu uită, chiar dacă iartă, dar justiția poate uita și uneori chiar ierta.

Astfel, pedagogia memoriei prin natura sa morală s-ar traduce în „*datoria de a ne aduce aminte*”²⁶ și intră în cadrul nivelului etico-politic (memoria obligată).²⁷ Pentru

¹⁹ Henri Rousso, *La hantise du passé*, ed. Textuel, 1998, p. 22, apud. Jean-Charles Szurek, *op.cit.*, pp.54-55.

²⁰ Iulia Pop, *op.cit.* p. 21.

²¹ *Ibid.*, p.23.

²² Doru Radosav, „Rezistența...”, p. 101.

²³ *Ibid.* pp. 101-102.

²⁴ Vezi sensul termenului de juridicalizare (*juridicizare*) a istoriei în contextual analizei regimului de la Vichy la Henry Rousso, *The Haunting Past: History, Memory and Justice in Contemporary France*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2002, Henry Rousso, *The Vichy Syndrome: History and Memory in France since 1944*, Cambridge: Harvard University Press, 1991.

²⁵ Vezi și studiul lui Adrian Cioflâncă, “Istorie și justiție. Un model german pentru ”procesul comunismului” / History and Justice The German model for the ”process of Communism” in *Cahiers de l' Echinoc*, Vol. 13, Cluj-Napoca, 2007, pp. 97-108. Disponibil la <http://phantasma.lett.ubbcluj.ro/?p=1546> Accesat: 4 noiembrie 2014.

²⁶ Ion Pop, „Cu Paul Ricoeur, despre memorie și uitare” in *România Literară*, nr. 4, 2000. Disponibil la http://www.romlit.ro/cu_paul_ricoeur_despre_memorie_i_uitare Accesat: 5 noiembrie 2014.

epistemologia cunoașterii istorice se produce o oarecare dispută între memoria individuală, memoria colectivă și memoria istorică, deoarece memoria vie supraviețuitorilor/deținuților înfruntă atitudinea distanțată și critică a istoricului, dar și a judecătorului.²⁸

Paul Ricoeur remarcă faptul că acest *travaliu al memoriei* se identifică cu ideea de dreptate care percepe amintirile traumatizante în valoarea lor exemplară și preschimbă memoria în proiect.²⁹ Acest proiect al dreptății „conferă datoriei memoriei forma viitorului și al imperativului”³⁰

Totodată, ipotezele lui Ricoeur se pot aplica asupra investigației asupra condamnării comunismului întrucât ating 3 elemente esențiale: 1. pentru el, virtutea dreptății, e îndreaptă spre celălalt, iar datoria memoriei este datoria de a face dreptate, prin amintire, altuia decît sieși.³¹ Datoria de a mărturisi, nu-l ajută doar pe cel care a trăit traumele trecutului comunist, ci reflectă memoria tuturor, pentru ca memoria individuală, devine memorie colectivă; 2. ideea de datorie de a memora și ulterior a povesti nu trebuie s-o reducem la ideea de culpabilitate, ci aceasta este inseparabilă de ideea de moștenire. Suntem așadar, obligați să ne aducem aminte mereu de ceilalți, chiar dacă vom spune mai târziu că nu mai sînt, dar au fost.³² A ne aduce aminte despre traumele deținuților din univesul carceral comunist românesc, este datoria de a întreține memoria suferinței lor, o memorie exemplară.; 3. există o *datorie morală* față de victimele care au suferit, dar aici trebuie să fim atenți la fenomenul de victimizare, la acele “abuzuri ale memoriei” (Tzvetan Todorov)³³ ce se întîlnesc și în câteva mărturii ale supraviețuitorilor. Din dorința de face ca evenimentele trăite în gulag să fie singulare, mulți deținuți și-au “înflorit” mărturisirile, dar un lucru este evident: suferința a existat și aceasta nu se cuantifică, suferința mea este doar a mea, dar amintirea ei o amplifică.

Așadar, rolul pedagogic al memoriei și istoriei în condamnarea comunismului prin mărturiile supraviețuitorilor din gulagul românesc reprezintă o condiție esențială pentru o asumare democratică a unui regim brutal și criminal. Memoria și istoria trebuie să coexiste și să pună o *presiune morală* asupra celor care au instrumentalizat și condus comunismul din România. Dacă la 25 de ani de la revoluție, justiția încă nu a luat măsurile drepte față de foștii torționari, sau cei vinovații de morții din decembrie 1989, atunci memoria însăși, ca s-o cităm pe Ana Blandiana, poate să fie o formă de justiție, o *justiție morală*.

BIBLIOGRAFIE :

Băsescu, Traian. „Un regim ilegal și criminal” in *Revista 22*, 22.12.2006. Disponibil la <http://www.revista22.ro/un-regim-ilegal-si-criminal-3318.html>

Cioflâncă, Adrian. “Istorie și justiție. Un model german pentru ”procesul comunismului” / History and Justice The German model for the ”process of Communism” in *Cahiers de l’Echinox*, Vol. 13, Cluj-Napoca, 2007, pp. 97-108. Disponibil la

²⁷ Paul Ricoeur, *Memoria...*, p. 109.

²⁸ *Ibid.* p. 110.

²⁹ *Ibid.* p. 111.

³⁰ *Ibid.*

³¹ Cf. Aristotel, *Etica Nicomahică*, cartea V, apud. Paul Ricoeur, *op.cit.* p. 112.

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.*

<http://phantasma.lett.ubbcluj.ro/?p=1546>

Lovinescu, Monica. *Etica neuitării. Eseuri politico-istorice*, Antologie și prefață de Vladimir Tismăneanu, Humanitas, București: 2008.

Margalit, Avishai. *Ethics of Memory*, Cambridge: Harvard University Press, 2002.

Pop, Ion. „Cu Paul Ricoeur, despre memorie și uitare” in *România Literară*, nr. 4, 2000. Disponibil la http://www.romlit.ro/cu_paul_ricoeur_despre_memorie_i_uitare

Pop, Iulia. *Memorie și suferință. Considerații asupra literaturii memorialistice a universului concentraționar comunist*, Cluj-Napoca: Argonaut, 2011.

Radosav, Doru. “Holocaustul între istorie și memorie. Câteva considerații” in *Anuarul de Istorie Orală (AIO)*, vol. 7, 2006, pp. 5-23. Disponibil la

<http://dspace.bcuculuj.ro/bitstream/123456789/25526/1/Radosav%20Doru-Holocaustul%20intre%20istorie-2006.pdf>

Idem. „Rezistența anticomunistă armată din România între istorie și memorie” in Ruxandra Cesereanu, *Comunism și represiune în România : istoria tematică a unui fratricid național*, Iași: Polirom 2006, pp. 82-107.

Raport final, *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România*, București: 2006. Disponibil la

http://www.presidency.ro/static/ordine/RAPORT_FINAL_CPADCR.pdf

Ricoeur, Paul. *Memoria, istoria, uitarea*. Traducerea de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik, Timișoara: Amarcord, 2001.

Rouso, Henry. *The Haunting Past: History, Memory and Justice in Contemporary France*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2002.

Idem, *The Vichy Syndrome: History and Memory in France since 1944*, Cambridge: Harvard University Press, 1991.

Szurek, Jean-Charles. “Pentru o memorie democratică a trecuturilor traumatizante” in *Istoria Recentă în Europa. Obiecte de Studiu, Surse, Metode*. Lucrările simpozionului internațional organizat de Colegiul Noua Europă, București: Colegiul Noua Europă, 2002, pp. 52-75.

Această lucrare a fost realizată și publicată prin finanțarea de către Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane, prin proiectul „*Sistem integrat de îmbunătățire a calității cercetării doctorale și postdoctorale din România și de promovare a rolului științei în societate*”: POSDRU/159/1.5/S/133652. (The research presented in this paper was supported by the European Social Fund under the responsibility of the Managing Authority for the Sectoral Operational Programme for Human Resources Development, as part of the grant POSDRU/159/1.5/S/133652.)